

volk, zóó schuilt hier toch het beginsel, dat vorst en volk zich tegenover elkander door wederzijdsche verplichtingen verbinden. Calvijn wil dus niets weten van eene leer, die den koningen slechts rechten geeft en het volk alleen plichten oplegt. Beiden hebben rechten en plichten. Het volk heeft het recht van den koning te verwachten dat hij Gods wetten handhaaft en werkzaam is in het belang van het volk ; de vorst heeft recht op de gehoorzaamheid zijner onderdanen.

Hier begint het denkbeeld van een verbond of verdrag tusschen vorst en volk naar voren te komen, dat juist, in verband met de leer van Gods souvereiniteit, straks zulk eene breede plaats onder de geestverwanten van Calvijn zal beslaan.

HOOFDSTUK VI.

Geschriften over het recht van opstand tegen den koning.

Toch zouden deze gedachten en beginselen er de protestanten in Frankrijk niet spoedig toe hebben gebracht, om hun geloof in het absolute koningschap prijs te geven. De hugenoten waren veel- eer de steunpilaren der kroon. Hun strijd richtte zich tegen de Guises, wier geësurpeerde macht, naar hunne overtuiging, het koningschap en de grondwetten van den staat bedreigde. De belangen van den godsdienst stonden dan ook in het eerst bij hen verre ten achter bij die van den staat. Hunne actie bepaalde zich tot de bevrijding van den vorst uit de handen van raadslieden, die volgens hunne meening, den koning en het rijk ten verderve voerden. Condé noemde zich dan ook „de verdediger en beschermer van de kroon”.

Maar langzamerhand hebben allerlei staatkundige omstandigheden eene verandering in hunne beschouwing voorbereid en hebben Calvijn's beginselen hun den weg gewezen, dien zij hadden te gaan. Reeds de regeeringen van Frans II en Karel IX werkten die verandering in de hand. De misdaden, die op ruime schaal werden bedreven ; de tooneelen van verraad, die zich herhaaldelijk voordeden ; de losbandigheid, die aan het koninklijk hof voortdurend toenam — dit alles wekte gedachten en vormde denkbeelden, ten nadeele van het absolute koningschap. Hier en daar maakte men den koning en de ministers niet langer van elkander los, als waren de laatsten alleen schuldig en als ging eerstgenoemde vrij uit. Zonder dat de vorst zijne onschendbaarheid verloor, begon men toch te spreken van grenzen, die aan de koninklijke macht gesteld waren. De taal van het recht ging in sommige kringen die van onderworpenheid overstemmen.

Toch had dit alles voor het openbare leven eerst nog weinig betekenis. Daarvoor zat er bij het volk de eerbied voor den koning nog

te diep in, evenals bij de protestanten, die, wat dit betreft, over het algemeen getrouwe volgelingen van Calvijn waren. In het verborgen mocht soms de ontstemming zich luide doen gevoelen, voor het uitwendige wees alles op blijvende afhankelijkheid van den vorst. Een geweldige schok, een verbijsterende gruweldaad, een bloeddorstig vergrijp aan al wat er in een mensch nog spreekt van recht, zou van de zijde van de monarchie moeten komen, om in breede kringen het brandend vraagstuk naar voren te brengen: „Zijn de onderdanen dan onder alle omstandigheden verplicht den koning te blijven gehoorzamen, en zoo niet, waar staat de grens?”

Welnu, zulk een misdaad bedreef het fransche koningschap in den vreeselijken Bartholomeusnacht den 24^{en} Augustus 1572. Want, het waren niet alleen Catharina de Medicis en de Guises, aan wier handen het bloed van duizenden hugenoten kleefde. De monarchie stond schuldig aan den georganiseerden sluipmoord op hare onderdanen. Koning Karel IX schoot in eigen persoon uit één der vensters van het Louvre op argelooze burgers. Hij trok in staatsie naar de kerk om God te danken voor de overwinning, door hem op de vijanden van het geloof behaald. En daarna verklaarde hij openlijk in de volle vergadering van den senaat dat het parijsche bloedbad niet slechts met zijne toestemming, maar op zijn uitdrukkelijk bevel had plaats gehad. Zoo eischte hij voor zich de eer dezer schanddaad op. Is het wonder, dat van dat oogenblik in protestantsche kringen andere beschouwingen omtrent de souvereiniteit des konings naar voren kwamen dan tot dusverre hadden gegolden?

Onder al de geschriften, die hetzij in pamfletvorm, hetzij in den vorm van verhandelingen de stelling bepleitten dat de vorst er is om het volk, en niet het volk om den vorst, en er daarom grenzen door het volksbelang aangewezen zijn aan de koninklijke macht, boezemen er ons drie het meeste belang in. Zij zijn die van Frans Hotman, Theodorus de Beza en den onbekenden schrijver Junius Brutus.

Hotman, geboren 23 Augustus 1524, was reeds op 28-jarigen leeftijd hoogleeraar in het romeinsche recht aan de universiteit te Parijs. Op verschillende plaatsen opende hij daarna cursussen, immer onder toevloed van zeer vele hoorders. Zijne hartelijke instemming met de beginselen der reformatie noopte hem echter, zich eerst naar Lyon en vervolgens naar Zwitserland terug te trekken. Dáár werd hij op recommandatie van fransche calvinisten tot hoogleeraar in de letteren te Lausanne benoemd. Calvijn verschafte hem evenwel spoedig een professoraat in het burgerlijk recht te Straatsburg. Zijn leven treedt nu geheel in den dienst der hervorming. Hij verbindt zich met Calvijn en de Beza; hij stelt zich ter beschikking van den koning van Navarre; hij dient Condé, hetzij in geschriften, hetzij door zijn woord, hetzij door politieke missies, hetzij met het zwaard. Zijn leven is dat van een vluchteling, maar die zich desniettemin immer nuttig maakt en voor de wetenschap en voor

den godsdienst. Te Bourges, waar hij, na den vrede van St. Germain in 1570, aan duitsche studenten les geeft in het leenrecht, bereikt hem het bericht van den moord te Parijs. Hij vlucht naar Zwitserland, waar hij zijne verdere levensdagen slijt en 12 Februari 1590 sterft.

Hoezeer het gebeurde in en na den Bartholomeusnacht hem tot in zijne ziel had aangegrepen, blijkt wèl uit de woorden uit een brief, dien hij een paar maanden later (30 October 1572) aan Bullinger schreef: „Al wat ik u kan zeggen, is dat 50.000 personen in Frankrijk in den tijd van acht of tien dagen zijn vermoord. Wie er nog van de christenen over zijn, dwalen 's nachts in de bosschen; de wilde beesten zullen, naar ik hoop, voor hen barmhartiger zijn dan de monsters in menschelijke gedaante. Mijne tranen beletten mij meer te schrijven. Gedenk mijner in uwe gebeden.” Maar naar mate de smart dieper graaft in zijn gemoed, wordt ook zijne begeerte vuriger om den franschen koning om zijne euvel daden aan den schandpaal van de publieke opinie te slaan en deze, in zake haar geloof in het absolute koningschap, om te zetten. Niet minder dan drie geschriften van zijne hand verschijnen in 1573. Het voornaamste daarvan is: „*Franco-Gallia seu Tractatus isagogicus de regimine regum Galliae et de jure successionis*”, Genève 1573 ed. Jacob Stroer.

Al draagt Hotman's boek een bijbelsch karakter, zóó is het toch eigenlijk eene historische studie. Hij gaat daarin de staatkundige geschiedenis van Frankrijk na en vindt er overal de bewijzen voor de stelling, dat aan het volk groote invloed toekomt op het staatsbestuur. Aan het einde van zijne voorrede drukt hij aldus zijne hoofdgedachte uit: „De rampen, waaronder wij gebukt gaan, komen niet voort uit onze onderlinge verschillen, maar uit het vergriep aan de goede wetten en gewoonten van onze voorouders. Indien een lid van ons lichaam is ineengedrukt, moeten wij het, om het te genezen, herstellen in zijn natuurlijke houding. Zóó is het ook met den staat. Hij zal eerst weder gezond worden, als wij hem zijne oude constitutie teruggeven.” En dit komt neder op het herstel van het beginsel der nationale souvereiniteit.

Hotman is de man, die de historie van Frankrijk oproept als getuige tegen het absolute koningschap, dat in zijne dagen den dood aan het protestantsch geloof had verklaard. Wordt door andere schrijvers van die dagen vooral met wapenen, aan de Heilige Schrift ontleend, gestreden, hij zoekt zijne middelen van verweer bij voorkeur in het tuighuis der vaderlandsche geschiedenis.

Hij zet de stelling voorop, dat Gallië oudtijds dat absolute koningschap niet gekend heeft. Voordat de romeinen er hunne overwinningen behaalden en dat land in provinciën verdeelden, bevatte het tal van steden of staten, waarvan sommige door colleges van burgers, andere door vorsten werden bestuurd. Maar deze laatsten bezaten hunne koninkrijkjes niet erfelijk. Het vertrouwen van het volk in hunne bekwaamheden en deugden bracht hen aan het bewind, maar

datzelfde volk bond hen tevens aan 's lands wetten, en er was een college, samengesteld uit personen van hoog aanzien, die, als vertegenwoordigers van het volk, moesten toezien dat de vorsten hunne bevoegdheid niet te buiten gingen. Deze deugdelijke inrichting werd echter door de romeinen zoo goed als vernietigd. Cesar verdeelde Gallië in provinciën; legde tal van dienstbaarheden op steden of staten; schafte zoowel de bestaande politieke organisatie als de bestaande wetten af, en eischte gehoorzaamheid aan magistraten en gouverneurs, die met absolute macht gezonden werden. Van dit juk bevrijdden zich gelukkig de galliërs, geholpen door de germanen en franken. Straks verlost Childerik, nadat franken en galliërs zich hadden vereenigd, zijn volk geheel van het romeinsche juk en was het oogenblik gekomen om in velerlei opzicht den ouden staatkundigen toestand te herstellen.

Galliërs en franken, als het ware in één republiek vereenigd, kozen hem tot koning. Hij was dus vorst bij volkskeuze. Bij voorkeur liet men voortaan de zonen den vader in het koningschap opvolgen, maar de verplichting hiertoe bestaat niet. Hier is slechts sprake van gewoonte. Als het volk wil, kan het daarvan afwijken. En het deed dit soms door de benoeming van vreemdelingen.

Maar die door het volk gekozen koning werd ook behoorlijk beperkt in zijne souvereine macht. Dit geschiedde door de algemeene vergadering van de zogenaamde drie standen: den koning, de aanzienlijken en de afgevaardigden van het volk. In alle belangrijke kwesties moest dit college door den koning worden geconsulteerd; gemeenschappelijk werden door hen samen alle gewichtige beslissingen genomen. Aan dat college stond het recht van benoeming en afzetting des konings; de keuze van een regent; de beslissing over oorlog of vrede; de samenstelling der wetten; de benoeming tot hooge ambten; de rechtspraak over personen van koninklijken bloede. De koning stelde zich tevreden met het recht van de afkondiging der genomen besluiten. De bekende formule: „Quia tale nostrum placitum” beteekende niet: „Omdat het zóó naar mijn zin is”, maar „Omdat het parlement het aldus wenscht”. Zóó waren de beginselen van het vroegere koninkrijk; zij bleven geëerbiedigd en door de merovingers en karolingers. De natie regeerde met den koning.

Maar langzamerhand veranderde de staatsinrichting ten nadeele van het volk. Kringen, waarin recht werd gesproken, kregen van lieverlede staatkundige beteekenis. Een ware hartstocht onder het volk om processen te voeren, vooral lasterprocessen op touw te zetten, werkte de machtspositie dier rechtsgeleerde kringen in de hand. De vorsten moedigden die passie aan om het volk zooveel het kon van de politiek af te houden en alzoo het koningschap sterker te maken. Dientengevoige verzwakten de oude vergaderingen der verschillende standen in beteekenis en traden de samenkomsten der juristen naar voren. Zij gingen wetten en edicten registree-

ren; rechtspreken in het hoogste ressort; zelfs hooge staatsambtenaren benoemen, ja, dwongen zelfs den vorst zich voor hunne uitspraken te buigen. De naam „parlement” verving dien van „staten”. Het koninkrijk werd als het ware een rijk van pleitkunst. Het publiek belang trad voor de redeneerkunst naar den achtergrond. Het volk verloor langs dezen weg ten slotte al zijn invloed.

Al dit kwaad werd feitelijk door de roomsche kerk veroorzaakt. Zij introduceerde in Frankrijk het romeinsche recht, het wetboek van Justinianus en den smaak voor de processen. Al de haarklooverij, die zich daarbij voordeed, was eigenlijk waar uit den pauselijken winkel. Het canonieke recht leverde daarvoor het materiaal. Zóó baande de roomsche kerk den weg voor eene staatsinrichting, waarin de volksstem niet meer werd gehoord. Wat in de kerk had plaats gehad, geschiedde nu ook in den staat.

Slechts één middel kan ons van dit kwaad verlossen. De Heilige Schrift moet het hoogste gezag herwinnen. Terugkeer tot den bijbel, terugkeer tot de wijsheid der vaders, ziedaar de leuze van Hotman !

Daardoor wordt aan het volk weder een behoorlijke invloed op het volk verzekerd. En hoever Hotman daarmede wenschte te gaan, blijkt duidelijk uit de grenzen, die hij stelt aan de koninklijke macht. Volgens hem moet de vorst op geregelde tijden de staten bijeenroepen en deelt hij met hen de soevereine macht. Onder geen vorm mag hij het recht van de troonsopvolging, zooals dit in de oude gewoonten van de monarchie is vastgelegd, wijzigen. Hij kan dus noch door adoptie noch door schenking noch bij testament de kroon overdragen. Zij gaat onherroepelijk van man op man, krachtens het recht van eerstgeboorte, over. De vrouwen zijn van de opvolging uitgesloten. De koning bezit domeinen ter voldoening van de kosten, die het koningschap met zich brengt, maar deze mag hij niet vervreemden zonder toestemming van de staten. Het recht van gratie is onderworpen aan de contróle van het parlement. De koning mag niemand uit zijn openbaar ambt ontslaan, tenzij met kennis van zaken en na ingewonnen raad van zijne grooten. Eindelijk is het hem verboden de munt te veranderen, tenzij het advies der staten door hem is gevraagd. Al deze bepalingen doen ons duidelijk zien, welk een groote macht de schrijver aan het volk toekent. En als wij daarbij nu in aanmerking nemen, dat dit standpunt verdedigd werd met den bijbel en belicht door de historie, en daaruit het recht des volks duidelijk werd om despoten af te zetten, de kroon over te brengen van het ééne huis in het andere, in één woord om door alle middelen, die het tot zijne beschikking heeft, het openbaar belang te behartigen — dan wekt het geene verwondering, dat althans in protestantsche kringen, door dit boek een sterk besef van de macht van het volk in het staatkundig leven ontwaakte en de leer van het absolute koningschap vele aanhangers verloor.

Ook in den allernaasten kring van Calvijn had de gruwel van den Bartholomeusnacht de geesten geleid tot nadenken over de vraag,

of er grenzen zijn aan de onderworpenheid van een volk aan zijn koning. En geen mindere dan Theodorus de Beza deed over dit moeilijke vraagstuk zijn licht schijnen. Verwondering wekt dit allermint. Zijn leven had hem gedurig in aanraking met politieke vraagstukken gebracht. Meermalen was hem eene staatkundige onderhandeling met duitsche of fransche vorsten opgedragen. Verscheidene jaren verkeerde hij, als hoogleeraar in de grieksche taal te Lausanne, veel met zijn rechtsgeleerden ambtgenoot Frans Hotman. En bovendien beschikte hij over een diplomatieken aanleg, die, gepaard aan scherpzinnigheid van geest, hem tot een leidsman maakte, die men ook gaarne volgde wanneer hij zijne geestverwanten den weg aanwees, dien hij in het staatkundig leven den beste achtte in het belang van het werk der reformatie. Dit alles verklaart ons, dat juist Beza zich in staat en geroepen achtte om, na het vreeselijke bloedbad te Parijs, eens in het licht te stellen hoever de eisch der gehoorzaamheid van een volk aan zijnen koning gaat. Tegelijk levert hij daarmede eene rechtvaardiging van het optreden zijner geloofsgenooten, die met het zwaard in de hand optrokken naar het door moord bezoedelde Parijs en in opstand kwamen tegen hun koning.

Het geschrift, waarop wij doelen, is getiteld: „Du droit des magistrats sur leurs sujets”¹⁾.

De stelling, waarvan Beza uitgaat, is dat God alleen absolute macht heeft en men Hem dus uitsluitend volkomen gehoorzaamheid is verschuldigd. Daaruit volgt dat onze onderworpenheid aan de overheid haar grens heeft in hare gehoorzaamheid aan God en de door Hem gegeven wet. Indien zij derhalve bevelen uitvaardigt, die ingaan tegen Gods kennelijk gebleken wil en dus het karakter dragen van den eisch tot ongehoorzaamheid aan God, dan is ongehoorzaamheid aan haar niet alleen geoorloofd, maar zelfs plichtmatig. De onderdaan is dus slechts tot onderworpenheid aan de overheid geroepen, in zooverre zij hare roeping als dienaar van Gods vervult.

Men versta Beza echter wèl. Wanneer hij in het zoeven genoemde geval de plichtmatigheid der ongehoorzaamheid erkent, dan bepleit hij daarmede allermint de rechtmatigheid van het gewapend verzet. Naar zijne meening moet een christen, wanneer hij een gebod

¹⁾ De volledige titel luidt: „Du droit des magistrats sur leurs sujets. Traité très nécessaire en ce temps pour avertir de leur devoir tant les magistrats que les sujets”; publié par ceux de Magdebourg l’an M D L; et maintenant revu, augmenté de plusieurs raisons et exemples. Psal. 2. Erudimini qui iudicatis terram 1574. Zie over Beza als schrijver: M. Alfred Cartier: „Bulletin de la Société d’histoire et d’archéologie de Genève” 1900 Genève t. II livr. 4. en A. Elkan: „Die Publizistik der Bartholomäusnacht und Mornays „Vindiciae contra Tyrannos””. In Heidelberg. Abhdl. z. mittl. u. neueren Geschichte. Heft 9, 1905 bldz. 47 vv.

van de overheid naar zijn geweten niet kan opvolgen, beginnen de gevolgen daarvan met lijdzaamheid en geduld te dragen. Onze Heiland en al de martelaren na Hem hebben ons geleerd het onrecht zwijgend te dulden, en het was immer de roem der christenheid van elk onrecht te lijden en niemand onrecht te doen. Dit beginsel houdt Beza thans ook nog streng voor den enkeling vast. Hij mag tegen zijne overheid geen bepaalden vorm van verzet plegen, allerminst de wapenen tegen haar opnemen. De onderdaan, die zich in gemoede bezwaard acht door de bevelen van zijn vorst, mag, ja moet weigeren daaraan te voldoen — maar is dan ook verplicht, gelaten het kruis op te nemen dat hem hiervoor wacht.

Anders staat echter de zaak voor de hooge staatsambtenaren, die als het ware tusschen den vorst en het volk in staan.

Wat hen betreft, maakt Beza de eigenaardige onderscheiding, dat zij niet afhankelijk zijn van den souverein, maar van de souvereiniteit, dat wil zeggen, niet van den persoon des konings, maar van het oppergezag in zijn geheel. Bij de troonsbeklimming van den vorst namen hij en zij wederkeerig verplichtingen op zich. Over en weer verbonden zij zich tot de nakoming daarvan door een eed. Daaruit blijkt dat het bestuur des lands in hunne gezamenlijke handen ligt. Niet alleen in die des konings; hij beschikt alleen over den oppersten of hoogsten graad van het bestuur. Ook natuurlijk niet alleen in die der ambtenaren. Elk hunner heeft daaraan slechts deel, naar gelang van de positie, die hij inneemt. Maar met elkander oefenen vorst en ambtenaren het bestuur uit en ieder van hen is daarbij verplicht de voorwaarden op te volgen, die hem voor zijn aandeel in het staatsbestuur gesteld zijn. Houden zich de ambtenaren hieraan niet, dan is de koning gerechtigd hen te straffen of af te zetten. Maakt de vorst zich aan zoiets schuldig, dan hebben de ambtenaren wèl niet het recht den koning af te zetten, maar mogen zij zich, met alle mogelijke middelen, zelfs met wapengeweld, tegen zijne tyrannie verzetten.

Hunnerzijds is dus, onder zekere omstandigheden, opstand gewettigd.

Maar er is ééne macht in den staat, die het recht heeft, in bepaalde gevallen, den vorst af te zetten. Die macht zijn de Staten-Generaal, die het volk in zijn geheel vertegenwoordigen. Want datzelfde volk, hetwelk zich den koning koos, heeft het recht zich van hem te ontslaan. Natuurlijk is dit laatste slechts geoorloofd, als het algemeen belang het noodzakelijk maakt. Doch in dat geval behoeft het volk, door middel van de Staten-Generaal, hiervoor niet terug te deinzen. De overheid toch is er voor het volk en niet omgekeerd is het volk er voor de overheid. Het volk is ouder dan zij, die haar macht van het volk ontving. En die macht werd haar niet verleend om te doen wat haar behaagde, maar wat diende voor het belang van het algemeen. Zooals uit deze woorden blijkt, laat de uitspraak van Beza op dit punt aan beslistheid niets te wenschen over.

Erkent hij dan niet, dat het koningschap oorspronkelijk door God is gegeven? Ongetwijfeld, maar hij voegt er terstond bij dat het door het volk is opgevorderd en ingesteld. Saul en David bestegen hun troon niet, dan na door het volk erkend en aangenomen te zijn. En zóó ging het steeds in Israël's geschiedenis. Zoolang het volk van Israël vrij was, koos het immer diengene van de kinderen van den overleden koning tot vorst, die hem het best scheen. Beiden, vorst en volk namen dan eene dubbele verplichting op zich. Ten eerste zwoeren zij, bij wijze van eene belofte aan God, om Zijne godsdienstige en politieke wetten te handhaven, en ten andere deden vorst en volk elkaar wederkeerig een eed van trouw. Maar wanneer eenige vorst zich daaraan niet hield, schroomde ook het volk niet hem te straffen. Athalia en Amazia nebben dit maar al te zeer ondervonden. Beza concludeert daarom, dat zijne beschouwing geheel ligt in de lijn van de Heilige Schrift.

Maar dit was hem nog niet genoeg. Hij toont aan dat in tal van landen tot nu toe netzelfde beginsel is gevolgd, en herhaalt hier in het kort wat Hotman uitvoerig had beschreven. En voordat hij eindigt, legt hij er nog eens scherp den nadruk op, dat recht en billijkheid niet toelaten van deze twee beginselen af te wijken, ten eerste, dat alle overeenkomsten, die door de enkele toestemming van partijen tot stand komen, ook door haar, als er voldoende reden voor bestaat, ongedaan kunnen gemaakt worden; en ten andere, dat indien er ooit zulk een reden voor bestaat, dit dan het geval is, wanneer één der partijen de wezenlijke voorwaarden der overeenkomst ten aanzien der andere openlijk schendt. Kon de rechtmatigheid van opstand tegen den koning, vanwege de Staten-Generaal, in bepaalde gevallen, duidelijker in het licht worden gesteld?

Hoe diep moet onder de protestanten de indruk geweest zijn van de bloedbruiloft te Parijs, dat een man als Beza het geoorloofd acht, de wapenen op te nemen tegen den vorst, die zijne onderdanen vervolgt ter wille van hunnen godsdienst! Of had dezelfde Beza niet vroeger geschreven: „Ik heb nog niet uit het Woord Gods of door de voorbeelden van geheel de ware christelijke kerk, sinds het begin der wereld, geleerd, dat het den onderdanen, met een goed geweten, vrijstaat de uitoefening van hun godsdienst, door middel van wapenen, van hunne soevereine overheid af te dwingen, maar wèl dat men in zulk een geval moet strijden en overwinnen door christelijk geduld, onoverwinnelijk onder het kruis”¹⁾. Thans zijn door hem aan dat geduld wèl degelijk grenzen gesteld. De belangen van het protestantisme, die op het spel stonden, hebben de calvinisten tot dieper nadenken over de God gewilde verhouding van vorst en

¹⁾ Mem. de Th. de Bèze sur les guerres de religion, coll. Tronchin, Bull. Prot. fr. t. XXI, p. 28.

voik en ten gevolge daarvan tot wijziging van hunne oorspronkelijke overtuiging op dit gebracht.

Maar het belangrijkste geschrift op dit gebied was het bekende: „*Vindiciae contra tyrannos*”¹⁾. Het vraagstuk, wie de schrijver is, bleef tot heden onopgelost. Vele geleerden verkeerden in de meening, dat achter het pseudoniem van Stephanus Junius Brutus zich Hubert Languet verbergde. Ook hij moest, gelijk Hotman, vroegtijdig zijn vaderland Frankrijk verlaten om zijn overgang tot de reformatie. Na verschillende landen te hebben bereisd, wendde hij zich naar Wittenberg. Dáár werd Melancton zijn trouwe vriend. Tot diens dood wijdde hij zich er aan de godgeleerdheid, aan de letteren en vooral ook aan de publieke zaak. Toen werd hij ambassadeur van den keurvorst van Saksen, en verdedigde hij in die kwaliteit meermalen aan het hof te Parijs de hugenoten. Juist was hij dáár tijdens den Bartholomeusnacht. Ook op hem maakten de gruwelen van dien nacht een onuitwisbaren indruk. Hij verliet Frankrijk voor goed en hield zich voortaan vooral met het schrijven van staatkundige werken bezig. Of daaronder ook het bovengenoemde geschrift behoort? Het is zeer twijfelachtig. Anderen reiken minstens met evenveel recht den eerepalm aan du Plessis-Mornay, den franschen edelman, raadgever van den koning van Navarre, den wakkeren strijder voor het protestantisme met de pen en den degen. Hij wilde eerbied voor de gewetens en vrijheid voor allen. Roomschen en protestanten moesten beiden naast elkaar in vrede kunnen leven. Uit de pen zoowel van du Plessis-Mornay als uit die van Languet kan een geschrift als de „*Vindiciae*” zijn gevloeid. Wij beslissen niet. Hun beider geest komt ons uit dit schoone boek tegen.

De stelling, waarop het geheele betoog rust, is deze, dat de eenige macht, die geene grenzen kent, is de macht van God. De Schepper van hemel en aarde is en blijft de soeverein van beide, de koning der koningen, de Heer der Heeren. Salomo drukte het met juistheid uit in deze woorden: „De hemel is Gods troon en de aarde de voetbank Zijner voeten.” Onder vele christenen heeft zich evenwel eene beschouwing baan gebroken, die in schijn aan God die macht laat, doch Hem deze in de werkelijkheid ontnemt. Volgens haar toch reserveerde de Allerhoogste voor Zich den hemel en liet Hij het bestuur der aarde aan menschelijke machthebbers over. Deze laatsten regeeren dus *jure suo*; zij zijn in eigen naam dragers van

¹⁾ De volledige titel luidt: „*Vindiciae contra tyrannos, sive de principiis in populum, populi que in principem legitima potestate, Stephano Junio Bruto Celta auctore*”, Edinburgi, 1579. Vóór Languet als schrijver pleit b.v. Henry Lureau in zijn „*Les doctrines démocratiques chez les écrivains protestants français de la seconde moitié du XVIe siècle (Junius Brutus-François Hotman) Bordeaux 1900 (bldz. 45 vv.)*”; vóór du Plessis-Mornay pleit o.a. Paul F. M. Mealy in zijn: „*Les Publicistes de la Réforme sous François II et Charles IX (in de „Origines des idées politiques libérales en France), Paris 1903 (bldz. 221 vv.)*”.

het gezag; ieder is hun onderworpen, terwijl zij feitelijk niemand verantwoording schuldig zijn. In één woord: zij zijn God op aarde.

Dit nu is in lijnrechten strijd met de Heilige Schrift. Deze leert ons, dat God Zijne eer met niemand anders deelt en geen enkel schepsel eene macht toekent, die ook maar eenigszins Zijne souvereiniteit in den weg zou staan. Op de geheele wereld en in geen enkelen kring oefent iemand in eigen naam gezag uit. Altijd geschiedt dit door delegatie van Hem. Wij kunnen ons niet een gezag, hoe klein ook, denken of het is door God in Zijn naam toegewezen. Het duurt dan ook slechts zoolang als Hij verkiest. Hij geeft het als Hij wil en Hij ontnemt het als Hij wil. De eigenlijke soeverein is God alleen. Het ligt in den aard der zaak, dat deze waarheid nu streng op de positie van de vorsten wordt toegepast. Hun troon is eigenlijk Gods troon; hun volk Gods volk. Zij zijn Zijne ambtenaren, door Hem aangewezen om een zeker deel der aarde te besturen. Hun rijk is een leengoed, dat hun als vazallen wordt toevertrouwd. Hun soeverein stelt de voorwaarden vast, waarop dit geschiedt; hij schrijft de wetten voor, waaraan zij zich moeten onderwerpen. Hem zweren zij hun eed. En mochten zij in een of ander opzicht ontrouw worden, dan maakt de soeverein even gemakkelijk gebruik van zijn recht om hun het leengoed te ontnemen, als vroeger om het hun te geven. God — en Hij alleen — bouwt tronen, bevestigt ze en werpt ze weder om. En dit geldt niet slechts Israëls koning en de christenvorsten uit latere dagen, maar ook de heidensche koningen. Of noemde Jesaja Cyrus niet den gezalfde des Heeren, en getuigde Daniël niet, dat Nebucadnezar zijn troon van God had ontvangen? Deze groote babylonische koning scheen zelf van die waarheid te zijn doordrongen, toen hij, in antwoord op Daniël's aanspraak: „Gij, o koning, zijt een koning der koningen!” sprak: „Het is de waarheid, dat ulieder God een God der goden en een Heer der koningen is.” En waarlijk vrome vorsten hebben hunne waardigheid altijd in dit licht gezien.

Duidelijk wordt deze waarheid den vorsten bij hunne zalving voorgehouden, als zij „dienaren Gods” worden genoemd, bestemd om Zijn volk te regeeren. De eer, die hun wordt toegebracht, geldt dan ook eigenlijk Hem, hun soeverein. Maar daaruit volgt dan ook met ijzeren consequentie, dat die eer hun slechts toekomt, zoolang en naar de mate waarin zij zelf dien soeverein gehoorzaam zijn. Dit toch is de eerige grond voor den eerbied voor den koning. Zinkt deze weg, dan heeft die eerbied geen recht van bestaan meer.

Ziedaar de diepe beteekenis van het woord van Paulus: „Want daar is geen macht dan van God.”

Nadat op deze puntige wijze de idee der souvereiniteit, het gronddenkbeeld van het koninklijk gezag, is toegelicht, gaat de schrijver voort met de bespreking van de reële, tastbare, staatkundige macht, zooals deze zich belichaamt in den persoon van den koning.

Het behoeft geen betoog, dat ook hierbij de Heilige Schrift en de geschiedenis van Israël's koningen de voornaamste kenbron zijn.

Het koningschap nu onder Israël berust op een verbond, dat tusschen God en Zijn volk in de dagen van Mozes gesloten is. Toen ontving dat volk den onbeschrijfelijk rijken zegen tot Gods volk te worden uitverkoren, maar onder beding, dat het Gods wet gehoorzamen en eerbiedigen zou. Zóó ernstig werd dit laatste opgevat, dat Mozes deze voorwaarden van het verbond nog eens, in het laatst van zijn leven, voor Israël opsomde en beval, dat de wet, die ze vermeldde, in de verbondsark zou neergelegd worden. En Josua, Mozes' opvolger, las bij zijn optreden de geheele wet aan Israël voor onder belofte van geluk en voorspoed, wanneer het zich daaraan hield, maar ook onder bedreiging van allerlei rampen, als het die veronachtzaamde. Wél een bewijs, hoezeer de hoogste soeverein Zijn volk vóór alles verplichtte tot gehoorzaamheid aan Zijne wet, en hoezeer daarvan zijn toekomst afhing. Israël aarzelde dan ook niet die verplichting op zich te nemen — en zóó kwam het verbond tot stand!

Het koningschap heeft aan die verplichting niets veranderd. Integendeel, ook de vorst neemt haar evengoed als het volk op zich. Ja, hoogst merkwaardig is het en ongetwijfeld het beste bewijs van haar eenige beteekenis, dat koning en volk haar niet afzonderlijk, elk voor zich, aanvaardden, maar gemeenschappelijk, de één met en voor den ander. In één woord, zij stellen zich solidair aansprakelijk voor de nakoming van Gods wet. Gelijk wanneer iemand, die geld te leen geeft, soms meerdere borgen eischt, omdat hij één enkele niet voldoende vertrouwt, zóó verlangde God, toen Hij Israël's verzoek inwilligde ten aanzien van het bezit van een koning, de solidaire aansprakelijkheid voor de naleving van Zijne geboden van vorst en volk te zamen. Beiden moesten daarom, niet gescheiden, maar als uit éénen mond antwoorden op de vraag of zij den dienst van God zuiver zouden bewaren. Beiden verbonden zich daarbij jegens elkander; elk deed het op zichzelf voor het geheel. Vorst en volk zijn dus gelijk voor den loop van zaken verantwoordelijk. Zoo het volk God verlaat, is de vorst medeschuldig, tenzij hij zich daartegen verzet, en omgekeerd is het volk voor den gang van zaken verantwoordelijk, wanneer het een afgodischen koning niet op den goeden weg poogt terug te brengen.

Zóó leert het de Heilige Schrift. Samuel zegt uitdrukkelijk tot het volk: „Indien gij voortaan kwaad doet, zoo zult gijlieden alsook uw koning omkomen” (1 Sam. 12 : 25). Eenzelfde straf treft in dat geval beiden, omdat zij solidair zijn verbonden. En als in de dagen van Asa koning en volk een verbond met Jehova sluiten, wordt daarbij gezegd: „En al wie den Heere den God Israëls niet zoude zoeken, zoude gedood worden, van den kleine tot den groote, en van den man tot de vrouw toe” (2 Chr. 15 : 13), zoodat ook dáár de koning niet van de straf wordt uitgesloten. Zóó sterk stond Gods

Woord op de handhaving van dit solidariteitsbeginsel. En het spreekt vanzelf dat hetgeen voor Israël en zijne koningen geldt, ook op de christenvolken en hunne vorsten van toepassing is. Want het Evangelie heeft onder deze laatsten eenvoudig de wet vervangen en de christenvorsten zijn in plaats van de joodsche koningen getreden. Overigens is hetzelfde verbond en zijn dezelfde voorwaarden gebleven; ook dezelfde straffen, wanneer gene niet worden opgevolgd. De christenvorsten beloven bij hunne zalving evenzeer te zullen zorgen voor de bevordering van het Evangelie als de joodsche koningen zulks deden voor de handhaving van de wet. En wat meer beteekent dan dit alles: de christenvorsten en volken hebben met denzelfden God te doen, die alle trouweloosheid straft.

Uit dit alles blijkt dus zonneklaar, dat vorst en volk jegens elkander eene heilige roeping hebben te vervullen en geen volk onverschillig mag blijven tegenover datgene wat de vorst doet. Zijne zonde toch kan des volks ondergang zijn; zijn kwaad het volk het slachtoffer doen worden van Gods toorn.

Nadat aldus de gemeenschappelijke roeping van vorst en volk tegenover Gods wet is vastgesteld, wordt de vraag gesteld, welke de bijzondere taak des konings, te midden van zijn volk, is. Waarom zijn de koningen toch eigenlijk benoemd? Om welke reden heeft men het koningschap hegeerd?

Weder wordt, ter beantwoording van die vraag, de bijbel geopend. En wat zegt het volk Israël dáár tot Samuel? „Zoo zet nu eenen koning over ons om ons te richten, gelijk alle de volkeren hebben” (1 Sam. 8:5). Daarna luidt het ietwat uitvoeriger: „Wij zullen ook zijn gelijk alle de volkeren en onze koning zal ons richten en hij zal voor onze aangezichten uitgaan, en hij zal onze krijgen voeren” (1 Sam. 8:20). De taak van den vorst is derhalve tweeledig; hij moet binnenslands het recht handhaven en tegen het buitenland zijn volk verdedigen. De koning is opperrechter en opperbevelhebber.

Maar zoowel uit den oorsprong van het koningschap als uit de taak, die den vorst is aangewezen, blijkt overtuigend dat het eerste in het leven is geroepen ten dienste van het algemeen belang. De koning is er niet voor zichzelf en dus niet ter voldoening aan zijne particuliere genoegens. Hij wordt benoemd ten dienste van het volk. Zijne waardigheid omvat eene roeping; hij vervult een publieken dienst. Het is daarom eene dwaasheid de vorsten voor een bijzonder soort menschen te houden, die kunnen doen en laten wat zij willen. Zij zijn van dezelfde natuur als hun volk. Feitelijk staat het volk boven hen. Want zij danken hunne positie aan den volkswil. Want al wijst God iemand tot koning aan, zoo is het toch het volk dat hem als zoodanig kiest. Duidelijk blijkt dit uit de geschiedenis van Saul. Samuel zalft hem op Gods bevel, maar bij volkskeuze proclameert Israël hem tot koning. De vorst heeft dan ook te bedenken, dat hij er is door en voor het volk. De pretensie van het absolute koningschap, dat de vorst zijn gezag ontleent

„aan God en zijn degen”, is in strijd met de werkelijkheid, en wat meer zegt in strijd met Gods Woord, dat zegt „aan God en het volk”.

Tegen deze waarheid kan schijnbaar als argument de instelling van het erfelijke koningschap dienst doen. Doch dit kan ook slechts „schijnbaar”. Want de zalving, die een koningszoon eerst werkelijk tot koning maakt, ontvangt hij van hen, die het volk vertegenwoordigen. En wat is deze dus anders dan de bekrachtiging van het recht des volks? Bovendien blijkt dit recht ook bij de erfelijke monarchie uit het nu en dan voorkomend verschijnsel, dat in plaats van den erfgenaam uit de rechte lijn een ander uit de zijlinie genomen wordt. Het volk spreekt daarmede uit, dat, al heeft het een bepaald koningshuis gekozen, het zich desniettemin het recht voorbehoudt een ander te nemen, als het eerste zijne roeping niet bevoorlijk vervult. Vaststaat derhalve dat de vorst zijne positie dankt aan God en aan het volk.

In een aardig beeld wordt de daaruit voortvloeiende verhouding tusschen vorst en volk geteekend. De eigenaar van een schip neemt een stuurman en matrozen aan. De eerste houdt het roer; de laatsten staan onder zijne bevelen. Zelfs oefent de stuurman op het schip gezag uit over den eigenaar. En toch is hij diens dienaar evenals de matrozen. Hij verschilt in natuur zelfs niet van laatstgenoemden. Alleen de functie, die hij uitoefent, doet hem boven allen staan. Die stuurman is de koning; de eigenaar is het volk, dat den vorst gehoorzaamt, voor zoover het publiek belang zulks eischt.

Uit al het gezegde nu vloeit eene tweevoudige beperking van de koninklijke macht voort.

Ten eerste is de koning gebonden door de goddelijke wet, de wet der tien geboden. Maar hij vergete niet, dat zijn volk daardoor evenzeer is gebonden, en hij derhalve een scherpe grenslijn moet trekken tusschen de rechten, die God op zijn volk heeft en die hij er op heeft. Nu heeft de Allerhoogste aan de vorsten wèl een recht toegekend over de lichamen en de goederen hunner onderdanen op voorwaarde dat zij er een goed gebruik van maken, maar het recht van de heerschappij over de harten heeft Hij aan zich gehouden. Van de zielen der menschen mogen de koningen geene schatting heffen. Deze bepaalt zich tot de voortbrengselen der aarde, de opbrengst in geld of andere zakelijke en persoonlijke lasten. Maar de schatting, waarop niemand dan God recht heeft, zijn de gebeden, de sacramenten, de prediking des Woords, in één woord alles wat op den privaten of publieken dienst van God betrekking heeft. Want de gewetens zijn het uitsluitend domein des Heeren en de aardsche vorsten gaan de grenzen hunner bevoegdheid te buiten, als zij daarover willen gebieden. Ten minste wanneer zij dit laatste willen doen in dien zin, dat God daardoor niet zou verkrijgen wat Hem toekomt. Want wèl degelijk mogen zij in zooverre

over de gewetens gebieden, dat zij het recht hebben het volk te verplichten tot den dienst van God. Of hebben vorst en volk zich niet solidair verbonden tot gehoorzaamheid aan Hem? Alleen is hun strikt verboden hunne eigen souvereiniteit over de gewetens te doen gelden ten koste van de souvereiniteit Gods.

In de tweede plaats is de souvereiniteit van den koning beperkt door de rechten van het volk, neergelegd in de wetgeving. Of bestemde God de vorsten niet tot handhavers van het recht en dus tot wachters over de wetten? Hoog wordt de beteekenis der wetten aangeslagen. Zij zijn als het ware de wijsheid van vele wijzen, in enkele woorden saamgevat; de algemeene rede, van dwaling gezuiverd; zij zijn eigenlijk het denken zelf. En omdat dit denken een deel is van de goddelijke rede, gehoorzaamt een vorst, die de wet opvolgt, vanzelf aan God. Het is dan ook de roeping van elken koning ieder recht te doen volgens de wetten des lands. Deze roeping is bovendien vastgelegd in het verbond tusschen vorst en volk. Het volk toch heeft daarbij beloofd den koning te gehoorzamen onder voorwaarde, dat deze gehoorzaam zal zijn aan de wetten en niet zal raken aan de privileges van steden of provincies zonder haren raad en toestemming. Ja, de vorst is zelfs in die mate dienaar van de wet, dat het hem niet geoorloofd is om de wetten af te schaffen en nieuwe te maken. Daartoe moet hij de staten bijeenroepen; alleen hunne goedkeuring stelt hem er toe in staat. Persoonlijk is hij niets dan dienaar en uitvoerder der wetten. De wetgevende macht berust niet bij hem, maar bij het volk in die vertegenwoordiging, welke „het kort begrip van het koninkrijk” wordt genoemd. Uit dit alles blijkt, dat streng wordt vastgehouden aan het vooropgezet beginsel, dat het volk meer is dan zijn koning. De laatste is gebonden door de wetten van het eerste. En als men vraagt of de koninklijke wil op deze wijze niet te zeer wordt gebreedeld, dan luidt het antwoord: „Er is niets zoo koninklijk als zijne begeerte te beteugelen door den band van de wet. Het is erg niet te kunnen wat men wil, maar het is veel erger te willen wat men niet moet willen en er is geen grooter kwaad dan te doen wat de wetten verbieden.”

Wij moeten ons echter niet voorstellen, dat, wanneer hier van volksvertegenwoordiging wordt gesproken, dit begrip dezelfde beteekenis heeft, die er heden ten dage aan gegeven wordt. In den gedachtengang van den schrijver van Junius Brutus zijn het de prinses, de hooge staatsdienaren, de groote heeren, gedeputeerden, die samen, volgens de wetten van het land, het parlement vormen. In den grond der zaak bestaat die vertegenwoordiging dus uit de aristocratie. Maar terwijl deze personen, elk voor zich, beneden den koning staan, zijn zij te zamen vereenigd, zijn meerderen, gelijk het volk zelf. Zij behandelen met den koning de staatszaken. Zij doen recht tusschen den koning en het volk. Geen enkele beslissing des konings heett waarde, tenzij zij door hen is geregistreerd. Want gelijk de staat aan den koning als soeverein

en voornaamsten voogd is toevertrouwd, zóó vertrouwt hij zich op zijn beurt toe aan de vertegenwoordiging als zijne raadgevers en zijne medevoogden. Zij is geroepen de rechten des volks te beschermen.

Deze vertegenwoordiging nu heeft het recht een vorst, die zich tegen goddelijke en menselijke wetten verzet, van den troon te verwijderen.

Zulk een vorst is den troon onwaardig. Als Salomo de afgoden dient, zegt God hem aan, dat zijn zoon slechts één stam zal behouden (1 Kon. 11 : 13), en als Jerobeam's zoon Nadab hetzelfde doet, valt hij door de hand van Baësa (1 Kon. 15 : 15—28). Zóó ging het met verschillende vorsten van Israël en Juda ; zóó in latere eeuwen met Herodes en keizer Juliaan. Zulke vorsten mogen niet alleen niet genoorzaamd, zij moeten ook onttroond worden. Dit is niet slechts het recht van het volk, tegenover hetwelk zulke vorsten hunne beloften hebben geschonden, maar ook zijn plicht, omdat zij door hunne zonden anders het volk in hun val medesleepen. Juist hierom verklaart Jeremia Juda schuldig, omdat het zich niet tegen de zonden zijner koningen heeft verzet. Wanneer derhalve het volk, ingevallen als de genede, overgaat tot afzetting des konings, is er geen sprake van rebellie, maar van plichtsbetrachting. Ja, de bevoegdheid des volks reikt nog verder. Niet alleen toch wanneer de goddelijke wetten, maar ook wanneer de menselijke wetten stelselmatig, tegen beter raad in, worden geschonden, mag het zijn vorst van den troon stooten. Zulk een koning toch schendt het gesloten verbond ; hij werd een rebel en is daarom strafwaardig. De vertegenwoordiging is alsdan door haren eed en door de wet verplicht zulk een vorst te verwijderen.

Met opzet gebruiken wij hier het woord „vertegenwoordiging”. Noch het volk toch als massa noch de enkeling heeft daartoe het recht. Niet de volksmenigte mag het dus, langs den weg van oproer, doen. Evenmin mag de enkeling zich tegen den vorst verzetten. Hij is veeleer verplicht te doen wat Jozef en Maria onder Herodes deden, namelijk het land te verlaten. Maar daarom is het des te meer de dure plicht der vertegenwoordiging, als de representatie van het volk in zijn geheel, dit van zulk een vorst te verlossen. En het kan dit bij meerderheid van stemmen doen.

In één uitzonderingsgeval mag elk den vorst van den troon jagen, ja dooden. Dat is wanneer hij een tiran is „absque titulo”, wanneer hij een overweldiger van den troon was. Aan zulk een persoon is het volk niet wettig verbonden. Ieder heeft het recht hem met dezelfde munt te betalen als waarmede hij dit het volk deed. Maar anders staat het met een tiran „ab exercitio”. In hem hebben wij te doen met een wettig gekozen vorst, die langzamerhand tiran werd. Tegenover dezen heeft het volk zich door middel van zijne vertegenwoordiging verbonden ; alleen door middel van haar kan deze band worden verbroken. En hij *moet* worden verbroken, wanneer een

gruwel wordt bedreven, als de vorst van Frankrijk in den Bartholomeusnacht zijn volk heeft aangedaan.

Zooewel goddelijk als menschelijk recht kan derhalve den opstand tegen den koning niet alleen rechtvaardigen, maar eischen. Niet de kerk — zoo leert de anonymus Junius Brutus — maar het volk heeft het recht in opstand te komen tegen goddelooze voorschriften van den koning, en kan dit recht uitoefenen door middel der standen. Want de souvereiniteit des volks verjaart nooit.

HOOFDSTUK VII.

De afzwering van den spaanschen koning door de Staten-Generaal.

Door geschriften als de in het vorig hoofdstuk genoemde, werd, vooral onder de hugenoten in Frankrijk en door hen in geestverwante kringen, meer en meer voedsel gegeven aan de meening, dat een volk, hetwelk door zijn vorst wordt getiranniseerd, het recht heeft hem de gehoorzaamheid op te zeggen. In verschillende landen van Europa, en ook in de Nederlanden, won de overtuiging veld, dat, waar de vorst er is door den wil des volks, dit de bevoegdheid heeft zich te onttrekken aan zijn gezag, wanneer dit verderfelijk voor het volk wordt. Dit nu geschiedt, wanneer hij zich niet stoort aan zijne privilegies en vrijheden, en in plaats van deze te ontzien, zijn volk als een slavenvolk behandelt.

Onder den invloed van overwegingen als deze zijn onze vaders er toe gekomen om ten slotte tot de aanstelling van een nieuwen landsheer en de afzwering van Philips over te gaan.

Prins Willem had dit recht reeds vroeger ontleend aan de joyeuse entrée van Brabant en aan de theorie van de oorspronkelijke volkssouvereiniteit. Wat het recht van verzet tegen den vorst betreft, stond het voor Willem van Oranje al in het begin van den oorlog vast, dat de joyeuse entrée van Brabant daartoe de vrijheid gat. Hij had hierbij het artikel op het oog, waarin uitdrukkelijk wordt gezegd, dat zoo de vorst de privilegies schendt, de onderdanen noch aan hem noch aan zijne opvolgers eenige gehoorzaamheid verschuldigd zijn ten aanzien van wat zij behoeven of wenschen, tot op het oogenblik dat zij hun fout hebben hersteld. Reeds Wenzel en Johanna hadden in 1356 als landsvorst en landsvorstin deze bepaling bezworen; na hen hadden hertog Anthonis het in 1406, Philips I in 1427, Philips de goede in 1430; Karel de stoute in 1467, Philips de schoone in 1494 en Karel V en Philips II in 1549 gedaan ¹⁾. Onder Philips den goede was er nog aan toegevoegd, dat

¹⁾ Placcaten ende Ordonnantien van de Hertoghen van Brabant, Prinsen van deze Nederlanden, 't Hantwerpen 1648, bldz. 128—210.